

اصول حاکم بر حقوق رقابت تجارتي

با نگاهی به لایحه قانونی مربوط

- طوبی صادقی^۱
- کارشناس ارشد حقوق مالکیت فکری دانشگاه شهید بهشتی

چکیده

در نظام حقوقی کشورمان، حقوق رقابت از جمله رشته‌های حقوقی جدید و نوپاست که نه تنها ابعاد و زوایای مختلف آن ناشناخته مانده است، بلکه حتی در خصوص اصول و کلیات آن نیز تحقیق و مطالعه‌ای صورت نگرفته است. شاید بتوان دلیل این موضوع را فقدان قانونی مصوب و به تبع آن، عدم رغبت محققان به فعالیت تحقیقاتی و مطالعه در این خصوص دانست. تصویب لایحه «مقررات تسهیل کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل‌گیری انحصارات» در هیئت وزیران و تقدیم آن به مجلس شورای اسلامی، این امید را به وجود آورده است که نظام حقوقی کشورمان در زمینه حقوق رقابت نیز از قانون مصوب برخوردار گردد.

این مقاله در صدد است تا با الهام از هدف ضد انحصاری حقوق رقابت، عمده‌ترین اصول حاکم بر آن، یعنی ممنوعیت توافق مغایر رقابت و ممنوعیت سوء استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط را مطرح کند و ضمن بررسی مقررات لایحه قانونی مربوط، آن را با مقررات معاهده اتحادیه اروپا (رم) تطبیق دهد.

کلید واژگان: حقوق رقابت، انحصار، توافق مغایر رقابت، سوء استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط، لایحه قانون رقابت.

مقدمه

ارتباط حقوق رقابت با اقتصاد کشورها باعث گردیده تا این شاخه از حقوق به شدت مورد توجه دولت مردان و سیاست گذاران باشد. بازار به عنوان محل حضور فعالان تجاری، نیازمند ضوابط و مقرراتی است تا به موجب آن، تجارت آزاد جریان داشته و رقبا بتوانند با حضور در آن فعالیت نمایند. وجود قوانین و مقررات تسهیل کننده رقابت و ضد انحصار، از مهم ترین شرایط لازم برای تحقق اقتصاد رقابتی مبتنی بر بازار است. تدوین و تنظیم ضوابط مذکور، رسالت اصلی حقوق رقابت است.

در نظام حقوقی کشورمان در حوزه حقوق رقابت، قانون مصوب وجود ندارد. اخیراً وزارت بازرگانی با احساس نیاز به وجود یک چنین مقرراتی، لایحه‌ای را با عنوان «مقررات تسهیل کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل گیری انحصارات»^۱ به هیئت دولت ارائه داده^۲ و هیئت وزیران نیز آن را در مورخ ۸۴/۴/۲۶ تصویب و به منظور طی تشریفات قانونی به مجلس شورای اسلامی تقدیم نموده است. لایحه مذکور هم اکنون در کمیسیونهای تخصصی مجلس در دست بررسی است. این در حالی است که حدود هشتاد کشور عضو سازمان تجارت جهانی دارای قانون رقابت هستند. از سی کشور عضو سازمان توسعه همکاریهای اقتصادی نیز ۲۷ کشور به تدوین قانون رقابت، اقدام کرده‌اند. به طور کلی، ۱۰۶ کشور جهان دارای قانون رقابت هستند که از این تعداد، ۲۶ کشور از قاره آفریقا، ۱۸ کشور از قاره آسیا و اقیانوسیه، ۱۷ کشور از آمریکای لاتین و کارائیب و بقیه کشورهای عضو سازمان توسعه همکاریهای اقتصادی می‌باشند (معاونت برنامه‌ریزی و بررسیهای اقتصادی وزارت بازرگانی، ۱۳۸۴: ۱۳۶).

عمده ترین هدف حقوق رقابت، مبارزه با انحصار و پیشگیری از ایجاد موقعیتهای انحصاری است و بالطبع هر آنچه چنین نتیجه‌ای به دنبال داشته باشد، ممنوع خواهد بود. در عرصه تجارت، عمده ترین عوامل زمینه‌ساز انحصار و یا ماهیتاً انحصارزا با رفتار بنگاهها^۳ مرتبط است؛ بدین معنا که یک بنگاه یا از طریق توافق با دیگر بنگاهها و رقبای تجاری خود در صدد ایجاد

۱. در این مقاله از لایحه مذکور با عنوان «لایحه قانون رقابت» نام می‌بریم.

۲. هدف لایحه مذکور بنا بر ماده ۱ آن، «حذف یا کنترل انحصار در فعالیتهای تجاری، منع رفتارهای ضد رقابتی از جمله رویه‌های محدود کننده و اعمال بازرگانی غیر منصفانه و تسهیل رقابت به منظور افزایش کارایی و رفاه اقتصادی می‌باشد».

۳. مقصود از بنگاه، هر واحد اقتصادی است که در تولید، توزیع یا مبادله کالا و خدمت، فعالیت می‌کند، اعم از آنکه دارای شخصیت حقوقی باشد یا نباشد (بند ۵ ماده ۳ پیش‌نویس قانون رقابت).

انحصار است یا با سوء استفاده از سلطه و قدرت اقتصادی خویش به دنبال ایجاد موقعیت انحصاری است.

در این نوشتار، کوشش شده است دو اصل مطرح شده در حقوق رقابت، با توجه به مواد لایحه قانونی مربوط مطالعه و بررسی شود. بدین منظور، اصل نخست را با عنوان «ممنوعیت توافق مغایر رقابت» و اصل دوم را با عنوان «ممنوعیت سوء استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط» مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

فصل نخست: ممنوعیت توافق مغایر رقابت

از جمله اعمال ممنوع در حقوق رقابت، توافقیهای مغایر رقابت است. توافق میان بنگاهها ممکن است راجع به فعالیت‌های بنگاه باشد و در شکل سازش مطرح گردد یا اینکه به ادغام و تمرکز منجر گردد.

مبحث اول: سازش

گفتار اول: مفهوم و مصادیق

مقصود از سازش، هرگونه قرارداد، توافق یا تفاهمی است که بین دو یا چند بنگاه اتخاذ می‌گردد، اعم از اینکه توافق کتبی باشد یا شفاهی. حتی گفته شده چنانچه توافق صرفاً جنبه اخلاقی داشته، متکی به حسن نیت طرفهای توافق باشد - اگرچه هیچ گونه اثر الزام‌آور قانونی نداشته باشد - باز هم در زمره توافقیهای ممنوع قرار می‌گیرد (شکوهی، ۱۳۸۱: ۱۵). توافق مورد بحث، توافقی است که هدف آن ممانعت، محدودیت یا اخلال در رقابت باشد و به عبارت کلی‌تر، مغایر رقابت آزاد باشد. چنین توافقی به موجب قواعد حقوق رقابت، ممنوع می‌باشد.

ماده ۴ لایحه قانون رقابت مقرر می‌دارد: «هرگونه تبانی از طریق قرارداد، توافق یا تفاهم (اعم از کتبی، الکترونیکی یا شفاهی) بین اشخاص که هدف آن ممانعت، محدودیت یا اخلال در رقابت باشد، ممنوع است...». لایحه مذکور به منظور رفع ابهام، تمامی اشکال قرارداد اعم از کتبی، الکترونیکی و شفاهی را بیان نموده است؛ بنابراین، سازش مغایر رقابت در هر شکل آن ممنوع می‌باشد.

در معاهده اتحادیه اروپا (رُم) ماده ۸۱ به بحث ممنوعیت سازشها پرداخته است. بند ۱ این ماده مقرر می‌دارد:

موارد ذیل به دلیل آنکه مغایر با ایجاد بازار مشترک می‌باشند، ممنوع خواهند بود:
تمامی توافقات بین مؤسسه‌های تجاری، تصمیمهای اتحادیه‌های صنفی و فعالیتهای دسته‌جمعی و همسویی که به شرح مذکور در موارد زیر می‌توانند تجارت بین کشورهای عضو را تحت تأثیر قرار داده و دارای هدف یا اثر ممانعت‌کننده، محدودکننده یا مخرب در رقابت در داخل بازار مشترک باشند....

توافقات مغایر رقابت در صورتی ممنوع است که مصداق یکی از موارد مذکور در قانون باشند؛ به عبارت دیگر، یکی از آثار مورد نظر را دارا باشند.

عمده‌ترین مصادیق توافقات مغایر رقابت، توافقهایی است که یک یا چند اثر زیر را به دنبال داشته باشند:

۱. به طور مستقیم یا غیر مستقیم، قیمت‌های خرید، فروش یا نحوه تعیین آن را در بازار مشخص کند.

۲. مقدار تولید، خرید یا فروش کالا یا خدمات را در بازار محدود یا کنترل کند.

۳. شرایط غیر مشابه را به معاملات همسان در رابطه با سایر طرفهای تجاری تحمیل کند.

۴. طرف معامله را به عقد قرارداد با اشخاص ثالث ملزم کند یا شروط قرارداد با آنها را تحمیل کند.

۵. انعقاد قرارداد را به قبول تعهدات تکمیلی از سوی طرفهای دیگر موکول کند که بنا بر عرف تجاری، با موضوع قرارداد ارتباطی ندارند.

۶. بازار کالا یا خدمات را بین دو یا چند شخص تقسیم کند.

۷. دسترسی اشخاص خارج از قرارداد، توافق یا تفاهم را به بازار محدود کند (ماده ۴ لایحه قانون رقابت).

در معاهده رُم، اعمالی که مصداق توافق مغایر رقابت به شمار می‌آید، در ماده ۸۱ طی ۵ بند بیان گردیده است. در بررسی تطبیقی مقررات معاهده رُم و لایحه قانون رقابت در خصوص مصادیق توافقات مغایر رقابت، عمده‌ترین نکته قابل ایراد این است که معاهده رُم به طور کلی، هر توافقی را که موضوع یا اثر آن، تخریب، محدودیت یا ممانعت از رقابت در بازار مشترک باشد، ممنوع اعلام نموده و یک سری از مصادیق را به صورت تمثیلی به عنوان مصادیق خاص توافقات مغایر رقابت برشمرده است بدون اینکه آن را حصری قرار دهد. حال آنکه به موجب لایحه قانون رقابت، تنها توافقهایی ممنوع است که:

۱. نتیجه آن، ممانعت، محدودیت یا اخلال در رقابت باشد.

۲. یک یا چند اثر از موارد مذکور در بندهای هفت گانه را به دنبال داشته باشد.

طبق لایحه قانون رقابت، آثار مذکور حصری است و چنانچه توافقی هیچ یک از آن آثار را به دنبال نداشته باشد، ممنوع نیست؛ به عبارتی، ممکن است توافق بین بنگاهها به طور مشخص، هیچ کدام از آثار مذکور در ماده ۴ لایحه را در پی نداشته باشد، اما نتیجه آن، ممانعت، محدودیت یا اخلال در رقابت باشد؛ امری که طبق ماده ۸۱ معاهده رم، ممنوع اعلام گردیده، اما طبق ماده ۴ لایحه مذکور، فاقد ممنوعیت است.

گفتار دوم: اشکال

همان گونه که در بیان مفهوم سازش گفته شد، سازش، توافق بین دو یا چند بنگاه است. این توافق ممکن است بین بنگاههایی با فعالیت اقتصادی یکسان یا بین فعالان اقتصادی با فعالیت متفاوت منعقد گردد. توافق نوع نخست را «توافق افقی»^۱ و توافق نوع دوم را «توافق عمودی»^۲ می گویند که در ذیل به بررسی آنها می پردازیم:

الف) توافقات افقی

در یک بیان کلی، مقصود از توافقات افقی، توافقی است که بین فعالان اقتصادی هم سطح، نظیر تولیدکنندگان یا توزیع کنندگان به عمل می آید (شکوهی، ۱۳۸۱: ۳۰؛ برای مطالعه بیشتر، رک: ۲۳۳: ۲۰۰۴، Dabbah). بنگاههای عضو سازش، در توافقات افقی از حیث فرایند تولید و توزیع در یک سطح قرار دارند؛ برای مثال، بنگاههایی که همگی به امر تولید یک محصول خاص اشتغال دارند، در خصوص قیمت آن محصول با یکدیگر توافق می نمایند یا یک تخفیف خاص را با توافق تعیین می کنند.

ب) توافقات عمودی

توافقات عمودی توافقی است بین فعالان اقتصادی که به فعالیتهای متفاوتی در بازار اشتغال دارند؛ از جمله، توافق بین تولید کنندگان و توزیع کنندگان یا توافق بین توزیع کنندگان و خرده فروشان، به ویژه توافق بین مجوزدهنده و مجوزگیرنده در قراردادهای مجوز بهره برداری (۲۸: ۱۹۹۶، Tritton). توافقات عمودی به ترتیباتی مربوط می شود که شرکتها در مراحل مختلف

۱. Horizontal Agreements.

۲. Vertical Agreements.

تولید یک محصول تا رسیدن آن به دست مصرف کننده نهایی اتخاذ می نماید (لین و مکدونالد، ۱۳۸۰: ۳۰۸).

عده‌ای در خصوص مغایرت توافقه‌های عمودی با رقابت آزاد، معتقدند قراردادهای عمودی، مشکلات جدی برای رقابت موجود در بازار ایجاد می کند؛ چراکه چنین قراردادهایی بر رقابت موجود در بازار تأثیر گذاشته، موجب محدود شدن رقابت و بالا رفتن قیمت می گردد. در مقابل، گروهی دیگر معتقدند این گونه قراردادهای ممکن است بی خطر و فاقد ضرر باشد (سماواتی، ۱۳۷۴: ۴۶-۴۷).

مبحث دوم: ادغام

گفتار نخست: مفهوم

مقصود از ادغام، عمل حقوقی است که بر اساس آن، دو یا چند شرکت ضمن محو شخصیت حقوقی خود، شخصیت حقوقی واحد و جدیدی را تشکیل دهند یا یک یا چند شرکت با محو شخصیت حقوقی خود در شرکت دیگر جذب شوند (بند ۱۰ ماده ۳ لایحه قانون رقابت).

اگرچه ممکن است ادغام به سلطه بر بازار منجر شود و با ایجاد اختلال در رقابت آزاد، موجب حذف دیگر رقبا گردد، این امتیاز مثبت را دارد که می تواند قدرت رقابتی، توان سرمایه گذاری و نوآوری شرکتها را تقویت نماید (شکوهی، ۱۳۸۱: ۵۷ - ۵۸).

ادغام در صورتی ممنوع است که موجب اختلال رقابت در بازار گردد. طبق ماده ۷ لایحه قانون رقابت، «هیچ شخص حقیقی یا حقوقی نباید سرمایه یا سهام شرکتها یا بنگاههای دیگر را به نحوی تملک کند که موجب اختلال رقابت در یک و یا چند بازار گردد».

گفتار دوم: اشکال

الف) ادغامهای ممنوع

همان گونه که بیان گردید، مطابق قاعده کلی مذکور در ماده ۷ لایحه قانون رقابت، هیچ شخص حقیقی یا حقوقی نباید سهام یا سرمایه شرکتها یا بنگاههای دیگر را به نحوی تملک کند که موجب اختلال رقابت در یک یا چند بازار گردد.

همچنین ماده ۹ لایحه مذکور، انواع مختلف ادغام، اعم از یک جانبه، دو یا چند جانبه را در صورتی که یکی از آثار زیر را به دنبال داشته باشد، ممنوع می داند.

۱. در جریان ادغام یا در نتیجه آن، شیوه‌های تجاری غیر منصفانه اعمال شود.
 ۲. هر گاه در نتیجه آن، قیمت کالا یا خدمات به طور نامتعارفی افزایش یابد.
 ۳. هر گاه ادغام موجب ایجاد تمرکز شدید در بازار شود.
 ۴. هر گاه ادغام به ایجاد بنگاه یا شرکت کنترل کننده در بازار منجر شود.
- در لایحه قانون رقابت ادغامهای ممنوع در دو ماده ۷ و ۹ بیان گردیده است. به موجب ماده ۷، تملک سرمایه یا سهام شرکتها در صورتی ممنوع می‌باشد که موجب اختلال در رقابت گردد مگر مواردی که در ماده ۸ مستثنا گردیده است، اما ماده ۹ با بیان مصادیق خاص، هر ادغامی را که مصداق یکی از موارد مذکور باشد، ممنوع اعلام نموده است و به جز مواردی که بنگاهها در صورت عدم ادغام، ناگزیر از توقف فعالیت خواهند بود استثنای دیگری بیان نموده است. با توجه به اینکه ماده ۹ ادغامهای ممنوع را بعد از ذکر حکم کلی ماده ۷ و استثنائات مذکور در ماده ۸، به طور مطلق بیان نموده است، به نظر می‌رسد ادغامهای موضوع ماده ۹ مطلقاً ممنوع است، حتی اگر مصداق یکی از استثنائات مذکور در ماده ۸ تلقی گردد؛ به بیان دیگر، در صورتی که ادغام مصداق موارد مذکور در ماده ۹ تلقی گردد، در هر حال، ممنوع می‌باشد (به جز مورد مذکور در تبصره ۱ ماده ۹).

ب) ادغامهای قانونی

مقصود از ادغامهای قانونی، ادغامهایی است که قانونگذار آنها را مجاز شمرده است. اگرچه لایحه قانون رقابت با اختصاص ۳ ماده، ادغامهای مجاز و ممنوع را بیان نموده است، تنها با تفسیر این مواد می‌توان حد و مرز این دو نوع ادغام را تشخیص داد.

بنا بر تبصره ۱ ماده ۹ لایحه، ادغام شرکتها یا بنگاههایی مجاز است که در صورت عدم ادغام، ناگزیر از توقف فعالیت خواهند بود؛ بنابراین، ادغام در صورتی مطلقاً مجاز خواهد بود که در نتیجه عدم انجام آن، بنگاهها ناگزیر از توقف فعالیت گردند. در صورتی که دو یا چند بنگاه توان ادامه فعالیت نداشته و تنها راه حفظ موجودیت اقتصادی آنها ادغام باشد، چنین ادغامی در هر صورت مجاز خواهد بود. از دیگر موارد جواز ادغام، موارد مذکور در ماده ۸ لایحه قانون رقابت به عنوان مستثنیات حکم کلی ماده ۷ می‌باشد. به موجب ماده ۸، موارد زیر از شمول ماده ۷ مستثنا می‌باشد:

۱. تملک سهام یا سرمایه شرکتی که به کار خرید و فروش اوراق بهادار اشتغال دارد.
۲. دارا بودن یا تحصیل حقوق رهنی نسبت به سهام و سرمایه شرکتها و بنگاههای فعال در

بازار یک کالا یا یک خدمت به شرط اینکه به اعمال حق رأی در این شرکتها یا بنگاهها منجر نشود.

۳. در صورتی که سهام یا سرمایه تحت شرایط اضطراری تملک شده باشد، به شرط اینکه حداکثر ظرف یک ماه از تاریخ تملک به اطلاع شورای رقابت^۱ برسد و بیشتر از مدت زمانی که شورا تعیین می کند، در تملک بنگاه یا شرکت نماند.

یادآوری می شود که ادغامهای موضوع ماده ۸ در صورتی مجاز است که مصداق موارد مذکور در ماده ۹ قرار نگیرد.

در معاهده رم، مواد مربوط به رقابت، اشاره صریحی به ممنوعیت ادغامهای محل رقابت و کنترل آنها ننموده است، اما کمیسیون اروپایی به موجب آیین نامه شماره ۴۰۶۴/۸۹ مصوب شورای اروپا، اختیار بررسی و تحقیق راجع به ادغامهای محل رقابت را داراست. آیین نامه موصوف از سپتامبر ۱۹۹۰ م. به اجرا درآمده است (لین و مکدونالد، ۱۳۸۰: ۳۳۹).

فصل دوم: ممنوعیت سوء استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط

مبحث اول: مفهوم وضعیت اقتصادی مسلط

وضعیت اقتصادی مسلط، وضعیتی در بازار است که در آن، توانایی تعیین قیمت، مقدار عرضه یا تقاضای کالا یا خدمات یا شرایط قرارداد، در اختیار یک یا چند شخص قرار گیرد (بند ۹ ماده ۳ لایحه قانون رقابت).

مقصود از انحصار و تسلط، وضعیتی است که به موجب آن، یک بنگاه می تواند از رقابت مؤثر با رقبای خویش خودداری نموده، به طور قابل ملاحظه ای مستقل عمل نماید.

موقعیت مسلط اقتصادی بر خلاف یک موقعیت انحصار یا شبه انحصار بدون اینکه رقابت را کاملاً از بین ببرد، بنگاه را قادر می سازد نسبت به شرایط رقابت تصمیم بگیرد یا بر شرایط رقابت تأثیر بگذارد بدون اینکه از نادیده گرفتن رقابت خویش زیان ببیند (فدک، ۱۳۸۳). به منظور بررسی برخورداری یا عدم برخورداری یک بنگاه از موقعیت مسلط، باید بازاری که آن بنگاه در آن مشغول فعالیت است و همچنین سهم بنگاه در آن بازار مورد بررسی قرار گیرد (Tritton, ۱۹۹۶: ۶۱۲). عمده ترین ضابطه این است که ببینیم بنگاه دارای موقعیت مسلط، چه سهمی از

۱. شورای رقابت به منظور نیل به اهداف لایحه، طبق مقررات فصل سوم لایحه تشکیل می گردد. ترکیب، شرایط انتخاب اعضای شورا و وظایف و صلاحیتهای آن در مواد ۱۵ به بعد بیان گردیده است.

بازار کالا یا خدمات را در اختیار دارد. معمولاً در صورتی که بنگاه سهم غالب توجهی از بازار را در اختیار داشته باشد، موقعیت مسلط وی مفروض می‌باشد. بعلاوه، باید اهمیت نسبی سهم دیگر رقا در بازار نیز مورد توجه قرار گیرد. فرضاً سهم ۵۰٪ بازار برای یک بنگاه دلیل موقعیت مسلط تلقی می‌گردد، ولی از سوی دیگر، سهم دیگر بنگاههای رقیب از ۵٪ نباید بیشتر باشد (قدک، ۱۳۸۳). دیوان دادگستری اروپا از دیگر عوامل تعیین‌کننده وضعیت مسلط اقتصادی به عوامل زیر در پرونده‌های مطرح شده اشاره نموده است:

۱. کنترل دقیق بازار در پرونده یونایتد برنرز^۱.

۲. رهبری تکنولوژیک در پرونده میشلن^۲.

۳. شبکه‌های گسترش یافته و مطلوب فروش در پرونده هافمن^۳.

۴. پتانسیل رقابتی قابل اغماض و ناچیز در پرونده یونایتد برنرز (لین و مک‌دونالد، ۱۳۸۰: ۳۳۱).

صرف دارا بودن موقعیت مسلط، مغایر رقابت آزاد نیست، بلکه سوء استفاده از این موقعیت، ممنوع می‌باشد؛ به عبارت دیگر، در صورتی که بنگاه دارای موقعیت مسلط، از این موقعیت سوء استفاده نماید و عمل وی موجب اخلال در رقابت گردد، مرتکب عمل ضد رقابتی گردیده است.

سوء استفاده از موقعیت انحصاری به موجب ماده ۸۲ معاهده رم نیز ممنوع گردیده است. بنا بر ماده مذکور، هرگونه سوء استفاده مؤسسه‌های تجاری از موقعیت انحصاری به عنوان عمل مغایر با مقررات بازار مشترک، ممنوع خواهد بود. در مقررات معاهده رم مفهوم موقعیت مسلط اقتصادی تشریح نگردیده، اما دیوان دادگستری اروپا در مقام رسیدگی به دعاوی مطرح شده، از جمله در پرونده «یونایتد برنرز» برخورداری از وضعیت انحصاری را چنین تعریف کرده است:

منظور، برخورداری یک مؤسسه تجاری از یک موقعیت قوی اقتصادی است که آن را قادر می‌سازد تا با انجام رفتارهای کاملاً مستقل در مقابل رقا و مشتریان و مصرف‌کنندگان، در حفظ رقابت مؤثر در بازار مربوط ایجاد مانع نماید (شکوهی، ۱۳۸۱: ۴۱).

۱. United Brands.

۲. Michelin.

۳. Hoffman.

مبحث دوم: مصادیق سوء استفاده

در نظام حقوقی فرانسه، مصادیق سوء استفاده از وضعیت مسلط به دو دسته «سوء استفاده رفتاری» و «سوء استفاده ساختاری» تقسیم گردیده است. در نوع نخست، سوء استفاده عملی غیر عادی است که با نظام حمایتی رقابتی هماهنگ نیست و سوء استفاده، در رفتار بنگاه دارای موقعیت مسلط ظهور می‌یابد؛ مانند امتناع از فروش یا قطع روابط تجاری یا تحمیل قیمت‌ها در سطح بسیار بالا. در نوع دوم، سوء استفاده عملی است که شرایط رقابت را تغییر می‌دهد؛ یعنی عمل سوء استفاده گرایانه از اندک رقابتی که در بازار وجود دارد نیز می‌کاهد. در مورد اخیر، بنگاه دارای موقعیت مسلط می‌تواند با حذف بنگاه‌های دیگر از بازار به موقعیت مسلط خویش برتری بخشد و فرضاً با تعیین قیمت‌ها در سطح پایین، رقابیی را که دارای قدرت اقتصادی نیستند، مجبور به ترک بازار نماید (قدک، ۱۳۸۳).

عمده‌ترین مصادیق سوء استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط عبارت است از:

۱. تعیین، حفظ یا تغییر نامتعارف قیمت کالا یا خدمات.
۲. تحمیل شرایط غیر منصفانه قراردادی.
۳. تحدید مقدار عرضه و تقاضا به منظور افزایش یا کاهش قیمت بازار.
۴. ایجاد مانع به منظور مشکل کردن ورود رقبای جدید یا حذف بنگاه‌ها یا شرکتهای رقیب در یک فعالیت خاص.
۵. مشروط کردن قراردادها به پذیرش شرایطی که از نظر ماهیتی یا عرف تجاری، ارتباطی با موضوع چنین قراردادهایی نداشته باشند.
۶. تملک سرمایه شرکتهای در صورتی که چنین وضعی به اخلال در رقابت منجر شود (قسمت «ذ» ماده ۵ لایحه قانون رقابت).

چنانچه بنگاهی از وضعیت اقتصادی مسلط برخوردار بوده و به سوء استفاده از این وضعیت با عنوان یک یا چند مورد از مصادیق مذکور مبادرت نماید و عمل وی به اخلال در رقابت منجر گردد، به موجب ماده ۵ لایحه، چنین عملی ممنوع است.

در مقررات معاهده رم بنا بر ماده ۸۲، سوء استفاده از وضعیت انحصاری ممکن است شامل موارد زیر باشد:

۱. تحمیل مستقیم یا غیر مستقیم قیمت‌های غیر منصفانه خرید، فروش یا شرایط تجاری.
۲. محدود کردن تولیدات، بازارها یا توسعه فن آوری برای لطمه زدن به مصرف کنندگان.

۳. اجرای شرایط نابرابر نسبت به معاملات مشابه با دیگر طرفهای تجاری و در نتیجه، قرار دادن آنها در شرایط نامساعد رقابتی.

۴. مشروط کردن انعقاد قرارداد با طرفهای دیگر به تعهدات تکمیلی که به لحاظ ماهیتی یا بر اساس کاربرد تجاری، به موضوع چنین قراردادهایی هیچ گونه ربطی نداشته باشند. همان گونه که ملاحظه می گردد، مصادیق سوء استفاده در لایحه قانون رقابت و همچنین معاهده رم با اندکی تفاوت یکسان است که ذیلاً به بررسی آنها می پردازیم.

۱. تعیین، حفظ یا تغییر نامتعارف قیمت کالا یا خدمات

از جمله اقدامهایی که یک بنگاه دارای وضعیت مسلط ممکن است با سوء استفاده از این وضعیت انجام دهد تعیین، حفظ یا تغییر نامتعارف قیمت کالا یا خدمات می باشد. بنگاه دارای وضعیت مسلط، توانایی تعیین قیمت کالا یا خدمات موضوع فعالیت خویش را در بازار دارد؛ به عبارت دیگر، توانایی تعیین قیمت از ویژگیهای عمده وضعیت مسلط است (بند ۹ ماده ۳ لایحه قانون رقابت). حال چنانچه بنگاه دارای وضعیت مسلط، قیمت کالا یا خدمات را به نحو نامتعارفی تعیین نماید، مرتکب سوء استفاده گردیده است. نامتعارف بودن قیمت تعیین شده نیز با توجه به عرف موجود در بازار سنجیده می شود. معمولاً بنگاه دارای وضعیت مسلط، قیمتها را در سطحی بالاتر از قیمت متعارف بازار تعیین می نماید، اما گاهی اوقات نیز بنگاه برتر با تعیین قیمتها در سطح پایین، در پی حذف رقبای خویش می باشد.

زمانی که بنگاه دارای وضعیت مسلط، توانایی تعیین قیمت را داشته باشد، مسلماً توان حفظ یا تغییر قیمت را نیز به عنوان لوازم این توانایی داراست. چنانچه عرف بازار با توجه به شرایط، تغییر یا حفظ قیمت را توصیه نماید، اما بنگاه دارای وضعیت مسلط با سوء استفاده از این موقعیت، خلاف آن را عمل نماید، مرتکب سوء استفاده گردیده است و چنین سوء استفاده‌ای، اخلال در رقابت به شمار آمده، ممنوع می باشد.^۱

۲. تحمیل شرایط غیر منصفانه قراردادی

بنگاه دارای وضعیت مسلط ممکن است به نحو سوء استفاده گرایانه‌ای شرایط ناعادلانه و غیر

۱. به موجب بند ۷ ماده ۱ پیش نویس قانون رقابت، رقابت به وضعیتی از بازار اطلاق می شود که در آن تعدادی تولیدکننده، خریدار و فروشنده مستقل، مشغول فعالیت اند و هیچ کدام قدرت تعیین قیمت یا مقدار را ندارند. دارا بودن قدرت تعیین قیمت برای یک یا چند بنگاه، مصادق بارز اخلال در رقابت به شمار می آید.

منصفانه را به طرف قراردادی خویش تحمیل نماید. بارزترین مصداق چنین وضعیتی، تحمیل قیمت بیش از حد متعارف است. چنانچه قیمت تعیین شده با ارزش اقتصادی کالای عرضه شده متناسب نباشد، قیمت آن بیش از حد تلقی می‌گردد.

دیوان دادگستری اروپا در پرونده یونایتد برنلدز، قیمت‌هایی را که با ارزش اقتصادی کالا ارتباط معقولی نداشته باشد، گزاف دانسته و آن را مصداق سوء استفاده تلقی کرده است. معیار دادگاه برای تشخیص قیمت گزاف این بود که آیا مؤسسه دارای موقعیت مسلط به امتیازهای تجاری غیر عادی و تفاوت نامعقول قیمت فروش با هزینه‌های تولید دست یافته است یا خیر (ریولد و آلیسون فیث، ۱۳۷۵: ۳۷۷).

علاوه بر تعیین قیمت بیش از حد، بنگاه دارای موقعیت مسلط ممکن است شرایط دیگری نیز از قبیل محدود کردن قیمت فروش مجدد، منوط کردن فروش محصول به خرید محصول دیگر، منع طرف تجاری از معامله با دیگر رقبا و... را به طور ناعادلانه‌ای در قرارداد گنجانده و به طرف قراردادی خویش تحمیل نماید. چنین اعمالی در صورتی که به اخلال در رقابت منجر گردد، ممنوع می‌باشد.

در معاهده رم مصادیق مورد بحث، یعنی تعیین، حفظ یا تغییر قیمت کالا یا خدمات به طور غیر متعارف و تحمیل شرایط قراردادی غیر منصفانه در قالب نخستین بند ماده ۸۲ در عبارت «تحمیل مستقیم یا غیر مستقیم قیمت‌های غیر منصفانه خرید یا فروش یا شرایط تجاری» بیان گردیده است. به عبارتی، بند نخست ماده ۸۲ معاهده رم در قالب بند نخست و دوم قسمت «ذ» ماده ۵ لایحه قانون رقابت مطرح گردیده است. این لایحه با تفصیل و توجه بیشتر، هرگونه اقدام در خصوص قیمت کالا یا خدمات به طور نامتعارف را مصداقی از اعمال سوء استفاده گرایانه دانسته و علاوه بر آن، تحمیل شرایط قراردادی غیر منصفانه (موضوع قسمت اخیر بند ۱ ماده ۸۲ معاهده رم) را نیز به عنوان مصداق دیگر این گونه اعمال در بندی جداگانه مطرح نموده است.

۳. تحدید مقدار عرضه و تقاضا به منظور افزایش یا کاهش قیمت بازار

از دیگر ویژگی‌های وضعیت مسلط، توانایی تعیین مقدار عرضه و تقاضای کالا یا خدمات است. بنگاه دارای وضعیت مسلط با سوء استفاده از این وضعیت، در راستای اهداف بنگاه و به منظور افزایش یا کاهش قیمت بازار، ممکن است به محدود کردن مقدار عرضه یا تقاضا اقدام نماید. همان گونه که بیان گردید، در بازار رقابتی، هیچ یک از رقبا، قدرت تعیین مقدار عرضه یا

تقاضا را ندارند و چنانچه یک یا چند بنگاه توان تعیین مقدار بازار را داشته باشند، چنین بازاری، بازار رقابتی به شمار نمی‌آید؛ بنابراین، مسلم است که اگر بنگاهی مقدار عرضه یا تقاضا را محدود نماید، عمل وی به اخلال در رقابت منجر گردیده، ممنوع می‌باشد.

۴. ایجاد مانع در ورود رقبای جدید یا حذف آنها

همان گونه که در بیان مفهوم وضعیت اقتصادی مسلط گفته شد، بنگاه برخوردار از وضعیت مسلط، چنان موقعیت قوی اقتصادی را داراست که می‌تواند در حفظ رقابت مؤثر در بازار اخلال ایجاد نماید. این اقدام ممکن است با ایجاد مانع در ورود رقبای جدید یا حذف آنها انجام گیرد؛ مثلاً با تعیین قیمت در سطح پایین‌تر از قیمت واقعی محصول، رقبایی را که دارای توان اقتصادی خوبی نیستند، مجبور به ترک بازار نماید.

۵. مشروط ساختن قرارداد به قبول تعهدات غیر مرتبط

در چنین وضعیتی بنگاه دارای وضعیت مسلط، انعقاد قرارداد را به قبول تعهدات دیگری که با موضوع قرارداد هیچ ارتباطی ندارند منوط می‌نماید؛ مثلاً خریدار به منظور به دست آوردن کالای مورد نظرش مجبور باشد کالای دیگر را نیز خرید نماید.

هدف از ممنوعیت چنین عملی، تأمین آزادی قراردادی کسانی است که با بنگاه دارای موقعیت مسلط به انعقاد قرارداد مبادرت می‌ورزند (برای مطالعه بیشتر، ر.ک: ۲۲۱: ۲۰۰۰، Anderman)؛ برای مثال، در پروندهٔ تتراپیک، این شرکت که حدود ۹۰٪ بازار ماشین‌آلات ساخت کارتونه‌های اسپتیک را در دست داشت، خریداران را به تهیهٔ کارتونه‌های مورد نیاز خود از تتراپیک یا عرضه‌کننده‌ای که تتراپیک معرفی نماید، ملزم نموده بود. دادگاه بدوی اروپا چنین شروطی را مصداق سوء استفاده از موقعیت مسلط و تسلط بر بازار اعلام نمود (ریبولد و آلیسون فیث، ۱۳۷۵: ۳۳۲).

۶. تملک سرمایهٔ شرکتها در صورت منجر شدن به اخلال در رقابت

بنگاه دارای وضعیت مسلط به دلیل قدرت اقتصادی که در اختیار دارد و به منظور افزایش سلطهٔ خویش بر بازار، ممکن است به خرید سرمایهٔ دیگر شرکتها و به عبارتی، به ادغام دست زند. تملک سرمایهٔ شرکتها در صورتی که به اخلال در رقابت منجر گردد، فی نفسه ممنوع است (مادهٔ ۷ لایحه) و اگر در نتیجهٔ سوء استفادهٔ بنگاه دارای موقعیت مسلط انجام گیرد، به عنوان عمل سوء استفاده‌گرایانه ضد رقابتی نیز ممنوع می‌باشد.

بررسی تطبیقی مقررات معاهده رم، بیان‌کننده آن است که بندهای ۳، ۴، ۵ و ۶ قسمت «ذ» ماده ۵ لایحه قانون رقابت همراه با تشابهاتی - اما به گونه‌ای متفاوت - با مقررات ماده ۸۲ معاهده مطرح گردیده است. تحدید مقدار عرضه یا تقاضا به منظور افزایش یا کاهش قیمت بازار از جمله مصادیق سوء استفاده از موقعیت مسلط اقتصادی است که در بند ۳ ماده ۵ لایحه بیان گردیده است. مصداق مذکور در بند ۲ ماده ۸۲ معاهده رم در قالب «محدود کردن تولیدات، بازارها یا توسعه فن آوری برای لطمه زدن به مصرف‌کنندگان» مطرح شده است. در واقع، در لایحه قانون رقابت هدف از ممنوعیت مصداق مورد بحث، حفظ قیمت در بازار و جلوگیری از تعیین آن از سوی بنگاهی خاص به عنوان عملی ضد رقابتی است؛ چراکه بازار رقابتی بازاری است که در آن، هیچ‌یک از رقبای قدرت تعیین قیمت و مقدار عرضه و تقاضا را نداشته باشند. اما در معاهده رم هدف از ممنوعیت، حمایت از مصرف‌کننده و جلوگیری از ورود آسیب به وی می‌باشد؛ اگرچه لایحه قانون رقابت نیز با هدف حفظ قیمت در بازار نتیجتاً از حقوق مصرف‌کننده حمایت می‌نماید.

نهایتاً اینکه تملک سرمایه شرکتها به عنوان مصداقی از اعمال سوء استفاده گریانه، تنها در لایحه قانون رقابت پیش‌بینی گردیده و در ماده ۸۲ معاهده رم، از آن صحبتی به میان نیامده است.

نتیجه

در تحقیق حاضر تلاش شد تا عمده‌ترین اصول حاکم بر حقوق رقابت تجارتي با توجه و ارجاع به مواد لایحه قانونی مربوط مطرح گردد. همان‌گونه که ملاحظه شد، حقوق رقابت در راستای هدف ضد انحصاری خویش، اعمالی را که به انحصار منجر گردد، ممنوع نموده است. عمده‌ترین این ممنوعیتها در قالب دو اصل «ممنوعیت توافق مغایر رقابت» و «ممنوعیت سوء استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط» بر حقوق رقابت حکومت می‌نماید. به موجب اصل نخست، هرگونه تبانی از طریق قرارداد، توافق یا تفاهم بین اشخاص که نتیجه آن، اختلال در رقابت باشد، ممنوع است و بنا بر اصل دوم، سوء استفاده بنگاه دارای موقعیت برتر از وضعیت اقتصادی‌اش، مغایر رقابت آزاد تلقی گشته، ممنوع می‌باشد. مطالعه لایحه قانون رقابت، بیان‌کننده آن است که در لایحه موصوف نیز عمده‌ترین مقررات و ضوابط مطرح شده، از دو اصل مذکور الهام گرفته و به نوعی، توضیح و تفسیر همان اصول می‌باشد.

توافق میان بنگاهها در صورتی که به ممانعت، محدودیت یا اخلال در رقابت منجر گردد و به عبارت کلی‌تر، مغایر رقابت آزاد باشد، ممنوع می‌باشد. در واقع، هدف، منع توافقه‌های ضد رقابتی در هر شکل و با هر عنوانی است؛ امری که در لایحه قانون رقابت با بیان مصادیق حصری نادیده انگاشته شده است. ماده ۴ لایحه قانون رقابت با برشمردن آثار حصری برای توافقه‌های مغایر رقابت، تنها توافقه‌هایی را ممنوع دانسته که یکی از آثار مذکور را به دنبال داشته باشد، حال آنکه ممکن است توافق بین بنگاهها به طور مشخص، هیچ کدام از آثار مذکور در ماده ۴ لایحه را به دنبال نداشته باشد، اما نتیجه آن، اخلال در رقابت باشد؛ بنابراین، شایسته است در تصویب نهایی لایحه در مجلس شورای اسلامی این مهم مورد توجه قرار گرفته و بسان ماده ۸۱ معاهده رم تنها به ذکر نمونه‌هایی از آثار توافقه‌های غیر رقابتی بدون حصری قرار دادن آنها اکتفا گردد.

مسئله قابل انتقاد دیگر در خصوص لایحه قانون رقابت، مقررات مربوط به ادغام می‌باشد. اگرچه لایحه مذکور با اختصاص مواد ۷، ۸ و ۹ هرگونه ادغام مخل رقابت را ممنوع اعلام نموده است، مفاد این سه ماده به گونه‌ای تنظیم گردیده که به صراحت ادغامهای ممنوع و مجاز را مشخص نمی‌کند و تنها با تفسیر و بررسی دقیق این مواد می‌توان حد و مرز این دو نوع ادغام را تعیین نمود و بجاست در اصلاح و تصویب نهایی لایحه، موضوع مورد مذاقه قرار گرفته، مقصود قانونگذار در عباراتی شفاف و صریح بیان گردد.

البته در تطبیق مقررات لایحه با مواد معاهده رم، این نقطه قوت وجود دارد که لایحه قانون رقابت در هر حال صریحاً ادغام مخل رقابت را ممنوع اعلام نموده، حال آنکه مقررات معاهده رم، هیچ اشاره‌ای به چنین ممنوعیتی نکرده است. همچنین از دیگر نقاط قوت لایحه می‌توان به صراحت آن در تعریف و بیان اصطلاحات به کار گرفته شده مطابق ماده ۳ اشاره نمود که خود، نشان از صراحت و شفافیت قانون و در نتیجه، جلوگیری از برداشتهای متفاوت و اختلاف رویه در مرحله اجرا دارد.

امید است تصویب لایحه مذکور هر چه سریع‌تر و البته دقیق‌تر، با بررسیها و مورد توجه قرار دادن اظهار نظرهای کارشناسی انجام گیرد و وضعیت نابسامان بازار رقابت را سامانی مستحکم بخشد (برای مطالعه لایحه قانون رقابت، ر.ک: سایت مجلس شورای اسلامی، قسمت لوائح).

کتاب‌شناسی

۱. ریبولد، د. م. و آلیسون فیرث، حقوق تطبیقی انحصارها، بررسی و مقایسه چهار سیستم حقوقی آلمان، ایالات متحده آمریکا، انگلستان و جامعه اروپا، ترجمه عزت‌الله شهیدا، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۵.
 ۲. سماواتی، حشمت‌الله، مقدمه‌ای بر حقوق رقابت تجاری و نقش آن در سیاست‌گذاری و تنظیم بازار، تهران، فردوسی، ۱۳۷۴.
 ۳. شکوهی، مجید، حقوق رقابت بازرگانی در اتحادیه اروپا، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۱.
 ۴. قدک، عبدالرسول، تقریرات درس حقوق ضد تراست و رقابت، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دوره کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، پاییز ۱۳۸۳.
 ۵. لایحه مقررات تسهیل‌کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل‌گیری انحصارات.
 ۶. معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزارت بازرگانی، لایحه قانون رقابت، مبانی نظری و دیدگاهها، تهران، انتشارات شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۸۴.
 ۷. مک لین و رابرت مک‌دونالد، حقوق اتحادیه اروپا، ترجمه و تنظیم از مجید شکوهی، تهران، انتشارات بین‌المللی هدی، ۱۳۸۰.
۸. Anderman, Steven D., *EC Competition Law and Intellectual Property Rights*, Oxford University Press, ۲۰۰۰.
 ۹. Dabbah, Maher M., *EC & UK Competition Law, Comentary, Cases and Materials*, Cambridge University Press, ۲۰۰۴.
 ۱۰. *The Treaty of European Community*, ۱۹۹۹.
 ۱۱. Tritton, Guy, *Intellectual property in Europe*, Sweet & Maxwell, ۱۹۹۶.